

Medeltida verksamhet på Fiskartorget i Västerås

Arkeologisk undersökning
i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2002:434, stadslager
Fiskartorget
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås kommun
Västmanlands län
Västmanland

Oskar Spjuth

Medeltida verksamhet på Fiskartorget i Västerås

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2002:434, stadslager
Fiskartorget
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås kommun
Västmanlands län
Västmanland

Oskar Spjuth

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2019

Samtliga foton av Oskar Spjuth.

Omslag: Norra schaktväggen i schakt 1, sedd från söder.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande 824474.

ISBN 978-91-7453-807-6

Tryck: JustNu, Västerås 2019

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Syfte	6
Metod och genomförande	6
Historisk bakgrund	7
Undersökningens förutsättningar	8
Undersökningsområdet	8
Tidigare undersökningar	8
Undersökningsresultat	9
Schakt 1	9
Analyser	12
Tolkning	12
A1	12
Utvärdering	12
Referenser	13
Litteratur	13
Kart- och arkivmaterial	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14
Bilagor	15
Bilaga 1. Schakttabell	15
Bilaga 2. Anläggningstabell	16
Bilaga 3. Vedartsanalys	17
Bilaga 4. ¹⁴ C-analys	19

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en gul ring. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Under oktober 2018 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning på Fiskartorget i Västerås. Anledningen var att en äldre brunn skulle bytas ut mot en ny. Eftersom schaktet endast planerats att endast beröra tidigare schakt utfördes undersökningen som en efterbesiktning. Schaktet hade en storlek på $5,3 \times 4$ meter och var 2,3 meter djupt. Vid efterbesiktningen kunde kulturlager konstateras i norra delen, som till viss del berörts av ingreppet. Stratigrafin bestod av moderna utfyllnadslager ner till en nivå av 0,8 meter. Under de moderna utfyllnadslagren fanns lager med kalkbruk och tegelkross som möjligen kan kopplas till rivningen av det under medeltiden närbelägna dominikanerkonventet. Under raseringsmassorna låg ett äldre odlingslager. I botten av stratigrafen fanns en anläggning, som tolkats som ett möjligt dike. Från anläggningen togs ett kolprov för vedarts- och ^{14}C -analys som visade att provmaterialet kom från björk och hade en datering till 1405–1455 med 95,4% säkerhet. Dateringen visar att anläggningen kan knytas till aktiviteter i relation till klostret.

Inledning

Med anledning av byte av en befintlig brunn inom fornlämning L2002:434, stadslager (f.d. Västerås 232:1, stadslager) utförde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning på Fiskartorget i Västerås (figur 2). Eftersom schakten förväntades utföras inom redan befintliga schakt gjordes enbart en efterbesiktning, där schaktväggar kontrollerades i efterhand. Arbetet har beställts av Mälarenergi AB och har utförts efter beslut av Länsstyrelsen i Västmanlands län.

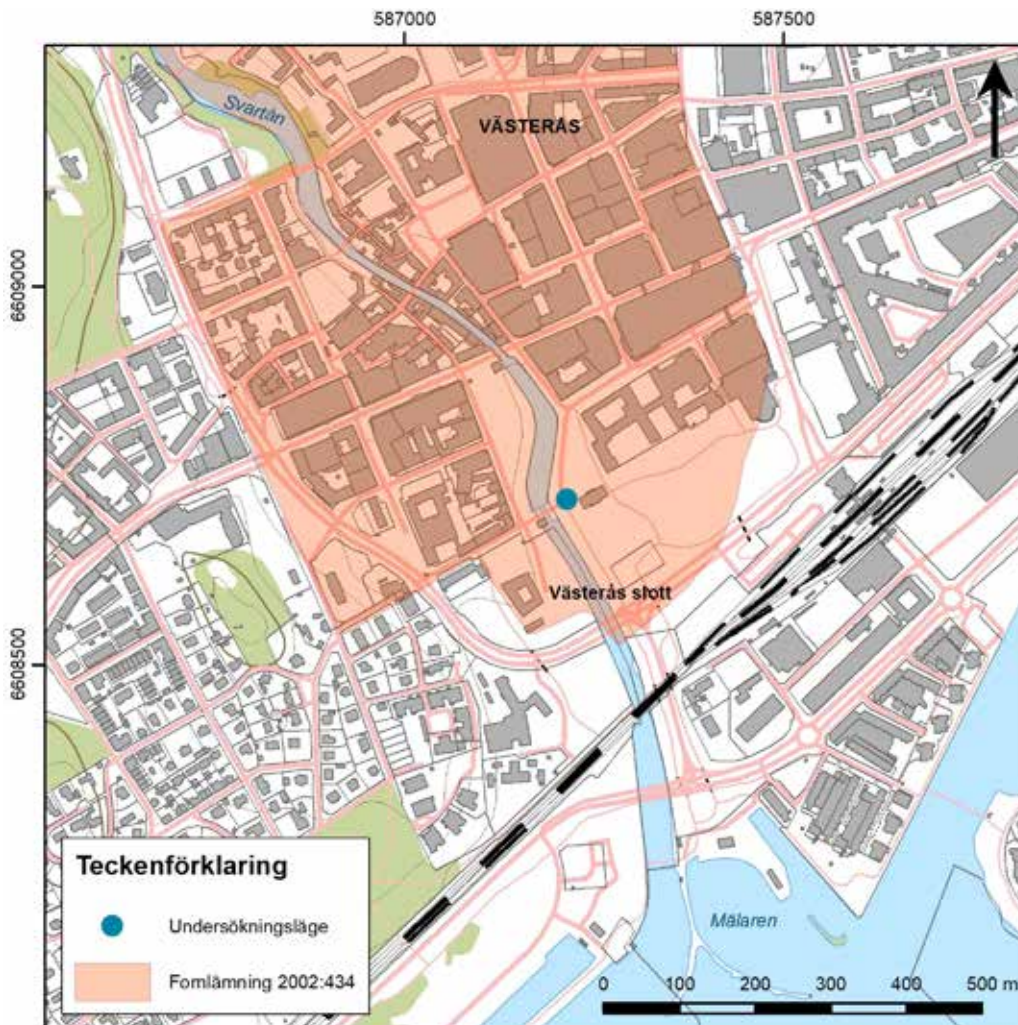
Den arkeologiska undersökningen ägde rum den 31 oktober 2018 då ett schakt efterbesiktigades. Schaktet hade grävts för en ny brunn och hade en storlek på $5,3 \times 4$ meter och ett djup på 2,3 meter. Oskar Spjuth, som var projektledare för den arkeologiska undersökningen, utförde schaktningsövervakningen och har även sammanställt denna rapport.

Syfte

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att dokumentera berörda lämningar och kulturlager.

Metod och genomförande

Den arkeologiska undersökningen utfördes som en efterbesiktning där arkeolog besiktigade schaktet efter att schaktningsarbetena utförts. Vid efterbesiktningen konstaterades att kulturlager fanns i norra delen av schaktet samt att schaktet till viss del berört dessa. Schaktväggar handrensades och dokumenterades med en sektionssritning. Schaktet och sektionens läge mättes in med RTK-GPS. Den naturliga undergrunden bestod av grå lera som, på grund av närheten till dominikanerkonventet, även den handrensades för att om möjligt identifiera gravar.

Figur 2. Läget för schaktet visas här tillsammans med fornlämning L2002:434, stadslager. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (förenklad). Skala 1:10 000.

Historisk bakgrund

Västerås är beläget på båda sidor av Svartåns utflöde i Mälaren. Bebyggelsens ålder är omdiskuterad. Vid kvarteret Linnea har bronsgjuteriverksamhet daterat till andra halvan av 1000-talet påträffats (Bergquist 1996), och ytterligare verksamhet har ägt rum i norra delen av Stadsparken under 900- och 1000-tal (Alström 2014; Ros 2015; Spjuth 2018).

Under 1100-talet blev Västerås biskopssäte och en omfattande urbanisering ägde rum på 1200-talet då staden ytmässigt växte stort. År 1244 anlades ett dominikanerkloster på det som då är en egen ö, kallad Munkholmen (Gustafsson & Redin 1977). Klostret lades ner 1527 i samband med reformationen och mellan 1577 och 1582 bröts klostermurarna ner för att användas till en ombyggnation av slottet på andra sidan Svartån. Cirka hundra år senare på Jonas Carlsteens grundritning över Västerås från 1688 (LMS T72-1:15) syns hur klostrets ägor då ersatts av bostadskvarter (figur 3).

Figur 3. Schaktets läge i blått visas här i relation till Jonas Carlsteens grundritning över Västerås från 1688 (LMS T71-1:15). Dominikanerkonventet visas i grönt. Fiskartorget är på karian kallat "Nya Torget". Skala 1:2 000.

Undersökningens förutsättningar

Undersökningsområdet

Undersökningsområdet var beläget på Fiskartorget i Västerås. Norr om Fiskartorget ligger Munkgatan som anlades ovanpå Lillån, vilken under historisk tid avgränsade Munkholmen från resten av staden. Direkt väster om undersökningsområdet ligger Svartån, och bortom denna Västerås slott. Östra sidan av Fiskartorget är avgränsad av Västerås stadshus, och i söder skiljs Fiskartorget från Vasaparken av Västerås rådhus från 1860, som numera används som förskola.

Figur 4. Schakt 1 sett från sydöst. I bakgrunden pågår arbetena med en ny faunapassage i Svartån.

Tidigare undersökningar

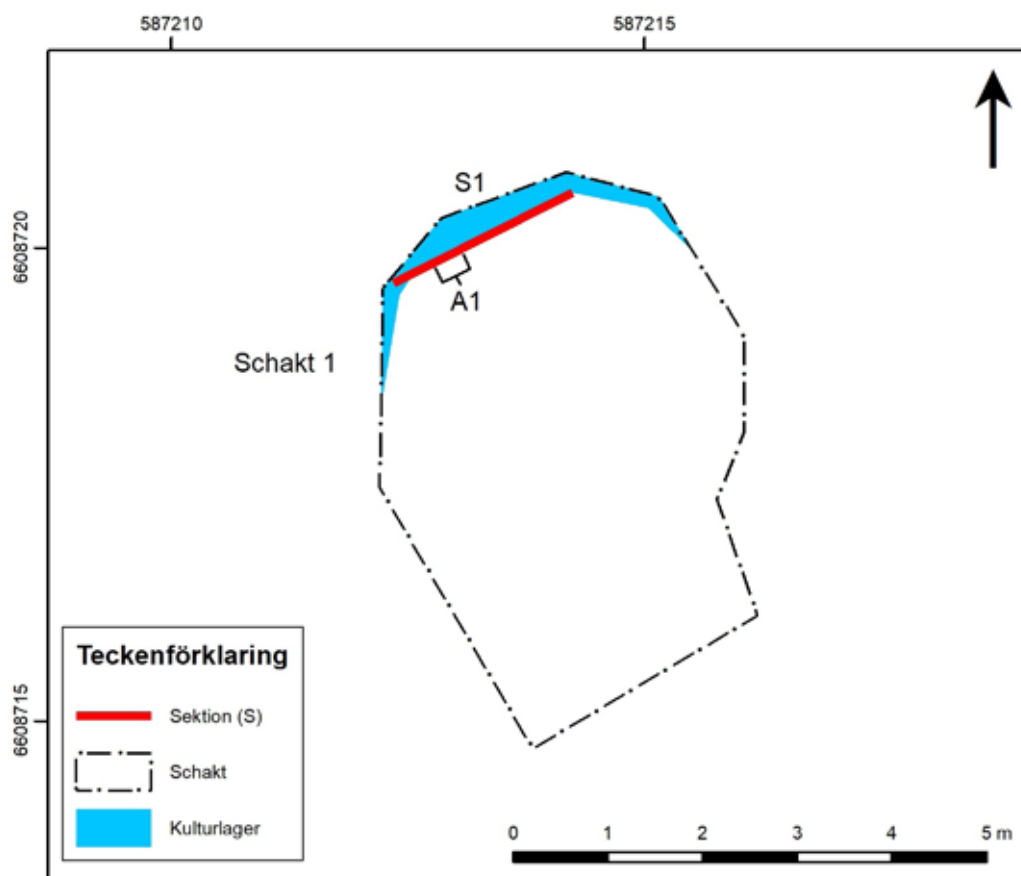
Under åren 1953–1960 gjordes arkeologiska undersökningar av dominikanerkonventet i omgångar inför uppförandet av det nya stadshuset. Anledningen till undersökningarna var att stadshuset placerades ovanpå lämningarna efter Västerås dominikanerkloster från 1200-talet. I anslutning till klosterkyrkan undersöktes resterna efter över tvåtusen gravar (Folin 1985).

Ett antal arkeologiska undersökningar har gjorts i närområdet under senare tid. Bland dem kan nämnas en större arkeologisk undersökning som gjordes i västra delen av Vasaparken, intill Svartån. Här dokumenterades bebyggelselämningar från 1620 till 1730 (Bäck 2005). Även vid provborrningar intill gamla rådhuset, strax sydöst om 2018 års undersökning, konstaterades djupa kulturlager (mellan 2,3 och 3,5 meter), med innehåll av träfragment och tegel (Kjellberg 2005).

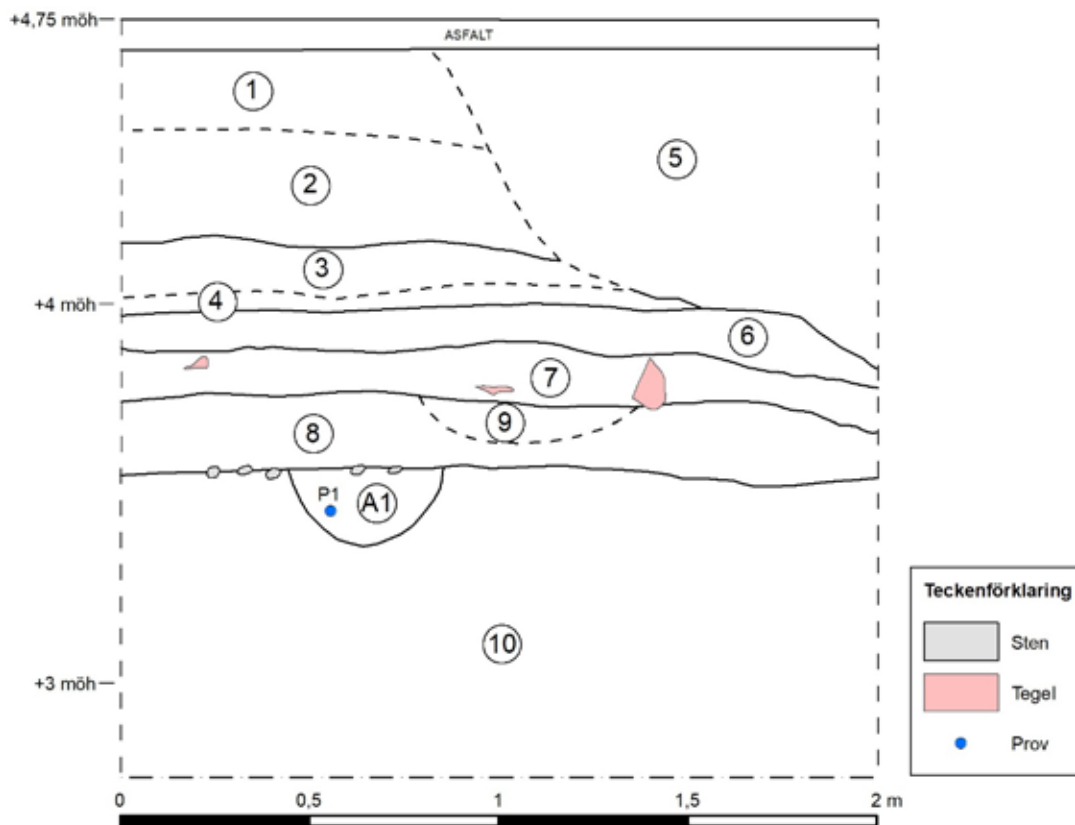
Undersökningsresultat

Schakt 1

Schakt 1 var i ytan 5,3 meter långt och 4 meter brett. Schaktet hade vid efterbesiktningen grävts till ett djup av 2,3 meter. Under flera skikt av moderna utfyllnadsmassor framkom bevarade kulturlager längs med norra schaktväggen och cirka 1 meter i östra och västra schaktväggarna. Överst under de moderna utfyllnadslagren förekom ett äldre utfyllnadslager (lager 6) med brun sand, små stenar och tegelkross och under det raseringsmassor (lager 7) med kalkbruk, grus och tegelkross. Under raseringsmassorna fanns ett homogent lager av brun humös silt, sannolikt en äldre markyta. Småstenar i botten av lagret indikerar att det odlats. I botten av stratigrafin fanns en anläggning i form av en skålformad grop. Eftersom enbart bredden är känd har funktionen inte med säkerhet kunnat bestämmas, men anläggningen skulle kunna utgöras av ett äldre dike. Ingenting daterande påträffades i anläggningen eller i något av lagren. Från anläggningen skickades ett prov för vedarts- och ^{14}C -analys. Undergrunden bestod av naturlig blågrå lera med inslag av brun silt. På grund av närheten till klostret handrensades undergrunden, men inga gravar påträffades.

Figur 5. Schakt 1 i plan. Läget för sektion 1 (S1) och anläggning 1 (A1) visas, tillsammans med en ungefärlig förekomst av kulturlager i schaktväggarna. Skala 1:80.

Figur 6. Sektion 1 sedd från söder. Lagerföljd i figur 5:

- 1) Grå singel, bärlager för gata.
- 2) Ljusgrå grus och singel.
- 3) Sand och grus.
- 4) Sand och grus, lösare massor.
- 5) Kompakt grå lera och grus, modern störning.
- 6) Brun kompakt sand med tegelflis och småsten, utfyllnadslager.
- 7) Kalkbruk, grus och tegelkross.
- 8) Brun humös silt med små stenar i botten av lagret, äldre odlingshorisont.
- 9) Brun humös silt, något mörkare än L8, men knappt urskiljbart från detsamma.
- 10) Blågrå lera med inslag av brun silt, naturlig undergrund.
- A1) Grop, fyllning av brun humös silt. Mot botten mörkare silt med inslag av gul lera.

Figur 7. Schakt 1 sett från söder. I norra delen av schaktet kan kulturlager ses. Lager 7 med tegelkross och kalkbruk bryter tydligt av mot de övriga lagren med sin orange färg.

Figur 8. Närbild på A1. En viss färgskillnad kan ses mellan botten på anläggningen och den översta delen, som är mer lik ovanliggande lager.

Analyser

Ett prov från undersökningen har skickats för analys. Analysen gjordes i två steg, där en ¹⁴C-analys har föregåtts av en vedartsanalys. Vedartsanalysen visade att kolet i provet kom från björk. ¹⁴C-analysen visade att kolet kan dateras till första halvan av 1400-talet (tabell 1).

Prov	Lab nr	Kontext	Material	¹⁴ C-ålder BP	σ ¹³ C ‰ VPDB	Kal 1 sigma	Kal 2 sigma	Anm
P1	Ua-62270	A1	Björkkol	467±29	-26,0	1420–1445 e.Kr.	1405–1455 e.Kr.	–

Tabell 1. Provsvar från analys.

Tolkning

Stratigrafin bestod till stor del av moderna utfyllnadslager. Lager 7 utmärkte sig dock genom sin likhet med ett lager som beskrevs av Sven Drakenberg från undersökningarna på 1950-talet, då ett lager av kalkbruk och tegelstenar påträffades (Drakenberg 1976:8). Drakenberg har antagit att lagret är av medeltida datering. Troligare är att det har tillkommit i samband med raseringen av klostret på 1500-talet då tegel bröts för att användas till ombyggnation av slottet. Lager 8 kan i så fall utgöra en utfyllnad i samband med att marken tas i anspråk för ny verksamhet. Det innebär att alla kontexter under lager 7 har en datering som kan knytas till klostrets brukningstid eller äldre.

A1

A1 har bara undersökts i sektion varför den ursprungliga utbredningen och formen i plan är oklar. Från anläggningen togs ett kolprov som analyserades med vedartsanalys och ¹⁴C-analys. Resultatet blev att kolet kom från björk med en datering till mellan 1405 och 1455 e.Kr. med 95,4% säkerhet. Dateringen av anläggningen gör att den med stor säkerhet kan knytas till aktiviteter kopplade till klostret. Om anläggningen utgjorts av ett dike är det troligt att detta har med klosterodlingarna att göra. Dateringen av tråkolen i anläggningen daterar i sådana fall igenfyllnaden av diket, och dateringen för anläggandet kan ligga länge bak i tiden.

Utvärdering

Eftersom schaktningsarbetena enbart bedömdes beröra tidigare schakt genomfördes den arkeologiska undersökningen som en efterbesiktning. Vid besiktningen visade det sig att kulturlager till viss del berörts av ingreppen. Hade hela den undersökta ytan plan-grävts istället för att efterbesiktigas hade anläggningen A1:s karaktär kunnat beskrivas mer tillförlitligt, då det skulle kunnat ha säkerställts om det rörde sig om ett dike eller en mindre grop. Detta visar hur svårt det kan vara att på förhand avgöra anläggningsarbetenas inverkan på fornlämningar. Det relativt tunna kulturlagerdjupet i relation till undersökningarna i Vasaparken kan möjligen förklaras med att 2016 års undersökning gjordes utanför det område som enligt kartorna varit bebyggt under 1600- och 1700-talen.

Referenser

Litteratur

- Alström, U. 2014. "att den är urgammal och förmodligen kan räknas till rikets äldsta städer".
Nytt dateringsunderlag för Västerås historia. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2013:83.
- Bergquist, U. 1996. *Ett medeltida skomakeri vid Skomakargatan*. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala rapport 1996:52.
- Bäck, M. 2005. *Skeppare och vägarfolk i Västerås hamnområde 1620–1730*. UV Bergslagen rapport 2005:14.
- Drakenberg, S. 1976. Dominikanerklostret i Västerås. Del 1. I: Simonsson, H. (red.)
Västmanlands Fornminnesförening Årsskrift 65.
- Folin, N. 1985. *Dominikanerklostret i Västerås*. Västmanlands läns museum.
- Gustafsson, J-H. & Redin L. 1977. *Västerås. Medeltidsstaden 4*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Kjellberg, J. 2005. *Strandnära kulturlager i Vasaparken. Provbörningar invid Konstmuseet i Västerås*. Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen rapport A, 2005:A49.
- Ros, J. 2015. *Vikingatida och medeltida stadsbebyggelse i Västerås. Tomtmark intill Slottsgatan*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2014:8.
- Spjuth, O. 2018. *Vikingatida kulturlager. Upprustning av Stadsparken i Västerås*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2017:41.

Kart- och arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

LMS T72-1:15, Västerås stad, Jonas Carlsteens grundritning över staden 1688.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM19030
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-5273-2018, 2019-04-26
<i>Kulturmiljöregistret uppdragsnr:</i>	201900436
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
<i>Undersökningsperiod:</i>	31 oktober 2018
<i>Personal:</i>	Oskar Spjuth
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Kommun:</i>	Västerås
<i>Socken:</i>	Västerås domkyrkoförsamling
<i>Fastighet:</i>	Fiskartorget
<i>Fornlämning:</i>	L2002:434, stadslager
<i>Fastighetskarta:</i>	66F OiN Västerås
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6608715/Y587214
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmätningssystem:</i>	RTK-GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	1 st sektionsritning i A3-format samt 4 st digitala fotografier.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Längd×bredd (m)	Djup (m)	Area (m ²)	Topografiskt läge	Beskrivning	Anl
Schakt 1	5,3×4	2,3	18	På torg cirka 20 m öster om Svartån.	Schakt för brunn. Från ett djup av 0,8 m förekom kultur-lager med en mäktighet på cirka 0,4 m. Undergrund av grå lera.	A1

Bilaga 2. Anläggningstabell

Anläggning	Typ	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning/Anmärkning
A1	Dike?	–	0,4	0,2	Enbart undersökt i sektion.

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 19038

**Vedartsanalyser på material från Västmanland,
Västerås, Fiskartorget**

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 19038

2019-05-15

Vedartsanalyser på material från Västmanland, Västerås, Fiskartorget

Uppdragsgivare: Oskar Spjuth/Stiftelsen Kulturmiljövård

Arbetet omfattar ett kolprov från en schaktövervakning i Västerås.

Ett prov från obestämd anläggning togs i botten av schaktet. Provet innehåller några små bitar björkkol.

Björk bör ge en tillförlitlig datering utan hög egenålder.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
1	1		2,2g	<0,1g 3 bitar	Björk 3 bitar	Björk 30mg	

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 070 34 00 645

E-post: vedlab@telia.com

www.vedlab.se

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Björk Glasbjörk Vårtbjörk	<i>Betula sp.</i> <i>Betula pubescens</i> <i>Betula pendula</i>	300 år	Glasbjörken är knuten till fuktig mark gärna i närhet till vattendrag. Vårtbjörken är anspråkslös och trivs på torr näringsfattig mark. Båda arterna är ljuskrävande.	Stark och seg ved. Redskap, asklut, träkol. Ger mycket glöd.	Glasbjörk bildar även underarten Fjällbjörk. Förutom veden har nävern haft stor betydelse som råmaterial till slöjd.

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomik 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färskas vedprover.

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@physics.uu.se

Uppsala 2019-06-14

Oskar Spjuth
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41
722 12 VÄSTERÅS

Resultat av ¹⁴C datering av träkol från KM19030 Fiskartorget, Västerås, Västmanland. (p 2288)

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ¹⁴C-innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ V-PDB}$	¹⁴ C age BP
Ua-62270	P1	-26,0	476±29

Med vänlig hälsning

Karl Håkansson / Lars Beckel

